

Χ. Α. Μάλτεσου

ΛΙΘΟΒΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΚΥΘΗΡΑ*

1. Σκηνικό πρώτο

Τόπος: Κύθηρα, όρος τής Ἀγίας Ἐλέσας

Χρόνος: 1η Αύγουστου τοῦ ἔτους 375

Ἡ Ἐλέσα, τοπική ἀγία τῶν Κυθῆρων, καταγόταν ἀπό τήν περίφημον Πελοπόννησον. Κόρη τοῦ πλούσιου Ἑλληνα ἄρχοντα Ἐλλαδίου καί τῆς χριστιανῆς Εὐγενίας, εἶχε βαπτιστεῖ χριστιανῆ ἀπό τόν ἱερέα Σωφρόνιο πού κατοικοῦσε κρυφά στά μέρη τῆς. Μετά τόν θάνατο τῆς μητέρας τῆς, ὁ Ἐλλάδιος τήν παρακινούσε νά παντρευτεῖ, ἀλλά ἡ νεαρή Ἐλέσα ἀρνιόταν, ἐπιθυμώντας νά ἀφιερωθεῖ στόν θεό. Μέ τήν εὐκαιρία κάποιου ταξιδιοῦ τοῦ πατέρα τῆς, ἡ ἀγία, ἀποφασισμένη νά μονάσει, κάλεσε ἀπό τό λιμάνι ἕναν ναύτη καί τοῦ ζήτησε νά τήν περάσει κρυφά μέ τό πλοῖο του στά Κύθηρα πού ἦταν τόπος ἔρημος καί ἀρμόδιος διά ἄσκησιν, διότι δέν εἶχεν ἀνθρώπους, ἀλλά θηρία καί ὄφεις μόνον. Ὄταν ὁ πατέρας τῆς, ἐπιστρέφοντας, πληροφορήθηκε πῶς ἡ κόρη του εἶχε φύγει, θυμωμένος, ἔσπευσε νά βρεῖ τόν ναύτη πού τήν εἶχε μεταφέρει στό νησί καί μέ τό ἴδιο πλοῖο πήγε κι αὐτός ἐκεῖ, μέ σκοπό νά τήν πείσει νά ἐπανέλθει στόν τόπο τῆς. Ὅμως, συναντώντας τήν ἀρνησὴ τῆς, τήν ἄρπαξε ὀργισμένος ἀπό τά μαλλιά κι ἄρχισε νά τήν κτυπᾶ. Μπροστά στό ἀμετάθετο τῆς γνώμης τῆς, τήν κρέμασε ἀπό τά μαλλιά σέ κερατόδεντρο καί τήν ἔδειρε. Ἡ Ἐλέσα δέν ἄντεξε στά βασανιστήρια, ἐξέπνευσε, ἀλλά σέ λίγο ἀναστήθηκε ἀπό θάυμα. Ἐξαγριωμένος πιά ὁ Ἐλλάδιος πήρε στά χέρια του πέτρας γιά νά τῆ λιθάσει. Γιά νά γλυτώσει τόν λιθοβολισμό, ἡ Ἐλέσα βάλθηκε νά τρέχει καί τότε δεύτερο θαῦμα ἔγινε, σχίστηκε μία πέτρα μεγάλη τοῦ βουνοῦ καί πέρασε ἡ ἀγία στό ἄλλο μέρος. Θηριόγναμος ὁ Ἐλλάδιος τήν κυνήγησε, τήν κτύπησε μέ λίθο στό μέτωπο καί στή συνέχεια τήν ἀποκεφάλισε. Ἦταν ἡ 1η Αύγουστου τοῦ ἔτους 375.

Εὐσεβεῖς χριστιανοί συνέρρεαν ἀπό τότε στά Κύθηρα, γιά νά προσκυνήσουν τό μαρτυρικό λείψανο κι ἔτσι σιγάσιγά μέ τῆ βοήθεια τῆς ἀγίας κατοικήθηκε τό νησί ἀπό πλῆθος λαοῦ πού συγκεντρώθηκε ἀπό τούς πλησιοχώρους τόπους¹.

2. Σκηνικό δεύτερο

Τόπος: Κύθηρα

Χρόνος: ἀπροσδιόριστος (πάντως μετά τόν ἐποικισμό τοῦ νησιοῦ πού πρέπει νά ἀκολούθησε τήν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης ἀπό τόν Νικηφόρο Φωκά).

Γεννημένος στήν Κορώνη στίς τελευταῖες πιθανότατα δεκαετίες τοῦ 9ου αἰώνα, ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἔφτασε ἀπό τῆ Μονεμβασία στά Κύθηρα, μέ τόν σκοπό νά ἀσκητέψει. Τό νησί ἦταν ἔρημο καί ἀοίκητο. Κανείς δέν τολμούσε νά κατοικήσει ἐκεῖ, γιατί οἱ Σαρακηνοί τῆς Κρήτης τό χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄρμητήριο, πρᾶγ

© Χ.Α. Μάλτεσου, 1998

* Τό κείμενο παρουσιάστηκε σέ πρόδρομη μορφή ὡς ἀνακοίνωση στό Ε΄ Συμπόσιο Ἱστορίας καί Τέχνης (Μονεμβασία, 1992).

¹ Συναξάρι τῆς Ἀγίας Ἐλέσας: Κ. Χ. Δουκάκη, *Μέγας Συναξαριστής πάντων τῶν Ἀγίων, τῶν καθ' ἅπαντα τόν μῆνα Αὐγουστου ἑορταζομένων*, (Ἀθήνα, 1894), σσ. 8-24.

ματοποιώντας ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν πλοίων πού διέρχονταν τή θαλάσσια περιοχή. Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἔμεινε στά Κύθηρα ἑνδεκα μήνες, κατοικώντας στόν ναό τῶν ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου. Ἡ ζωή του ἦταν σκληρή. Τρεφόταν μέ χαρούπια, πεινούσε, κρύωνε καί προσευχόταν συνεχῶς γιά νά ἐξιλεωθεῖ. Μετά ἀπό πολυήμερη ἀρρώστεια, πέθανε ὀλομόναχος, φροντίζοντας πρὶν ἀπό τόν θάνατό του νά γράψει σέ ὄστρακο πότε εἶχε ἀρρωστήσει, καί πότε εἶχε ἀποδημήσει στόν Κύριο. Λίγους μήνες ἀργότερα, οἱ ναῦτες ἑνός πολεμικοῦ βοήκαν ἔξω ἀπό τήν ἐκκλησία ἄθικτο τό λείψανό του. Μονεμβασιῶτες κυνηγοί πού ἦλθαν στά Κύθηρα μετά ἀπό τρία χρόνια, ὅταν εἶδαν ὅτι τό σκήνωμα τοῦ ἁγίου ἦταν ἀκόμη ἀπείρακτο, τό προσκύνησαν καί τό ἔθαψαν στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ.

Ἀπό τότε τό λείψανο τοῦ ἁγίου προστάτευε τούς κατοίκους τοῦ νησιοῦ, θεραπεύοντας τούς ἀρρώστους κι ἐμψυχώνοντας τούς πιστούς. Τόσο πολύ τούς προστάτευε, ὥστε δέν χρειάζονταν πιά τή μεσολάβηση στρατοῦ γιά νά ἀντιμετωπίζουν τίς ἐπιδρομές τῶν ἀπίστων. Χάρη στή βοήθεια τοῦ ἁγίου ἦταν σέ θέση νά καταδιώκουν μόνοι τους τούς ἐχθρούς, λιθοβολώντας τους κι ἀπομακρύνοντάς τους μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπό τό νησί (λίθοις καί ξύλοις καταδραμόντες διώκουσι)².

3. Σκημικό τρίτο

Τόπος: Κύθηρα, περιοχή Ἁγίου Γεωργίου τῆς Κολοκυθιάς

Χρόνος: τέλη πιθανότατα τοῦ 12ου αἰώνα

Μετά τήν ἀπομάκρυνση τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης, τό ἐρημωμένο ὡς τότε μικρό νησί τῶν Κυθέρων ἄρχισε ξανά νά ἐποικίζεται. Οἱ πρῶτοι ἐποικοὶ πού ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ εἶχαν ἔλθει στό νησί τῆς Ἀφροδίτης, ἄλλοι γιά ν' ἀλλάξουν ἀπό τήν καταπίεση τῶν τοπικῶν ἀρχόντων κι ἄλλοι, φτωχοί καί κατατρεγμένοι, γιά νά ἀναζητήσουν καλύτερη τύχη. Ὅμως, μέ τόν καιρό ἕνας ἀπό αὐτούς ἀναδείχθηκε τοπάρχης καί μέ τή σειρά του ἄρχισε ν' ἀπαντᾷ τούς καταπιέζει. Ἡ κατάσταση εἶχε φτάσει στό ἀπροχώρητο κι ὅσοι εἶχαν ἐγκαταλείψει τίς ἐστίες τους, γιά νά γλυτώσουν ἀπό τήν τυραννική διακυβέρνηση τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, δέν ἦταν διατεθειμένοι νά τήν ὑπομείνουν. Ἀποφάσισαν, λοιπόν, νά ζητήσουν βοήθεια ἀπό τόν *Signore di Sparta, al quale per antique attioni doveva viver quest' isola soggetta*. Τρεῖς ἀπό αὐτούς ταξίδεψαν στήν Πελοπόννησο, παρουσιάστηκαν στόν *Signore Despota* καί τοῦ ἐξέθεσαν τά πράγματα. Ἐκεῖνος, ἀφοῦ τούς ἄκουσε, ἀντί νά τούς ἀπαντήσει, τούς κάλεσε νά δειπνήσουν μαζί του. Ὅταν τελείωσαν τό φαγητό, οἱ τρεῖς ξένοι, χωριάτες καθώς ἦταν καί ἀδέξιοι, στάθηκαν ὄρθιοι μέ τά σκουφιά στό χέρι καί σιωπηλοί περίμεναν τήν ἀδεια γιά νά φύγουν. Ὁ οἰκοδεσπότης σηκώθηκε ἀπό τό τραπέζι, πῆρε τρεῖς πέτρες, ἔβαλε ἀπό μία στό στήθος τους κι ἀφοῦ τούς εἶπε ὅτι αὐτή ἦταν ἡ βοήθεια πού τούς ἔδινε, τούς ἄφησε νά ἀποχωρήσουν. Ἐπιστρέφοντας στό νησί, διηγήθηκαν τά συμβάντα στούς συντοπίτες τους καί ὅλοι μαζί κατευθύνθηκαν πρὸς τόν τοπάρχη. Μόλις τόν συνάντησαν, πρῶτοι οἱ τρεῖς τοῦ ἔριξαν στό στήθος τίς πέτρες, παρακινώντας τούς ὑπόλοιπους νά πράξουν τό ἴδιο. Ἀρπαξαν τότε ὁ καθένας ἀπό μία πέτρα κι ἄρχισαν νά τόν λιθοβολοῦν μέχρι θανάτου. Μετά τό ἄθλιο τέλος τοῦ τυραννίσκου, ὁ ἄρχοντας τῆς Σπάρτης ἔστειλε ὡς διοικητή (*gastaldo*) τοῦ νησιοῦ τόν Γεώργιο Παχύ ἀπό τή Μονεμβασιά, τόν ὁποῖο διαδέχθηκε λίγο ἀργότερα στήν ἀρχή ἕνα ἀπό τά μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Εὐδαιμονογιάννηδων³.

² Βίος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Κυθέρων: ἔκδ. Ν. Α. Οἰκονομίδη, “Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Κυθέρων (10ος αἰ.) (12 Μαΐου - ΒΗΓ³, ἀρ. 2430)”, *Πρακτικά Τρίτου Παιονίου Συνεδρίου, 23-29 Σεπτεμβρίου 1965*, τ. 1, (Ἀθήνα, 1967), σσ. 281-291.

³ *L'antique memorie dell'isola di Cerigo ridotte in questi scritti*, ἔκδ. Κ. Ν. Σάθα, *Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ.6, (Παρίσι-Ἀθήνα, 1884), σ. 301.

Τά έπεισόδια πού άναφέρθηκαν προέρχονται από τίς τρείς γνωστές γραπτές πηγές πού διαθέτομε γιά τήν ιστορία τών μεσαιωνικών Κυθήρων πρίν από τή λατινική κατάκτηση. Οί κοινοί τόποι πού έπισημαίνονται είναι α) τό τοπίο τής έρήμωσης του νησιού, β) ή σχέση μέ τίς πελοποννησιακές πόλεις, καί γ) ή πράξη τής κατάλευσης, δηλ. του λιθοβολισμού. "Ας δοϋμε τίς πηγές:

Τά σχετικά μέ τό μαρτύριο τής άγίας Έλέσας παραδίδονται στό συναξάρι τής, κείμενο πού μαζί μέ τόν θρύλο τής είναι νεώτερα μάλλον κατασκευάσματα. Η άγία δέν μαρτυρείται στους βυζαντινούς χρόνους καί πάντως είναι περιορισμένης άκτινοβολίας⁴. Τό συναξάρι, βασισμένο σέ παράδοση είτε έπιχωριάζουσα είτε φερμένη από παράκτια πόλη τής νότιας Πελοποννήσου, μάς μεταφέρει στό πρώτο μέρος τής διήγησης σέ ένα θολό παρελθόν, όταν τό νησί ήταν άκατοίκητο, γεμάτο θηρία καί φίδια. Τό φανταστικό επίπεδο άντικαθρεφτίζει μία πραγματικότητα στό τέλος μόνο μέ τή μνεία του έτους 375, κατά τό όποιο χρονολογείται τό θαϋμα τής τομής του βράχου πού έγινε γιά νά γλυτώσει ή Έλέσα από τόν είδωλολάτρη πατέρα τής. Μολονότι ώς μοτίβο τό θαϋμα αυτού του τύπου άποτελεί κοινό τόπο στή λαϊκή παράδοση, δέν είναι νομίζω τυχαίο ότι συνδέεται μέ τόν ισχυρό ή μέ τούς ισχυρούς σεισμούς πού έπληξαν τόν 4^ο αϊ. μαζί μέ άλλες περιοχές τήν Κρήτη καί τήν Πελοπόννησο. Σύμφωνα μέ τόν Κεδρηνό, στά χρόνια τής βασιλείας του Γρατιανού (πού ανέλαβε τήν άρχή τό 375) σεισμός σημειώθηκε στήν Άλεξάνδρεια, Κρήτη, Άχαΐα, Βοιωτία, Ήπειρο καί Σικελία, ένώ σύμφωνα μέ τόν Ζώσιμο, μετά τόν θάνατο του Ουαλεντινιανού (375) έσεισθη δέ καί ή Κρήτη σφοδρότερον καί ή Πελοπόννησος μετά τής άλλης Έλλάδος ...⁵ Πιθανότατα τό συναξάρι νά διασώζει τήν ώχρή άνάμνηση γεωμορφολογικών αλλαγών πού θά είχε προκαλέσει 'ο σεισμός στό νότιο Αίγαίο, άρα καί στό Κύθηρα: πιθανότατα πάλι ό άγνωστος συγγραφέας, άντλώντας από άφηγηματικές πηγές είδήσεις γιά τόν σεισμό, νά έσπευσε νά συσχετίσει τά περιστατικά.

Τό νησί φαίνεται άκατοίκητο τήν έποχή αυτή, κάποιιοι ώστόσο ταξιδιώτες θά έφταναν στό κυθηραϊκά παράλια, όπως μπορεί νά συμπεράνει κανείς από τόν έντοπισμό στό Καστρί νομίσιματος του Κωνσταντίου του Β'. Δέν άποκλείεται νά πήγαιναν εκεί έπισκέπτες γιά νά θαυμάσουν τόν ναό τής Άφροδίτης ή καί ψαράδες γιά νά συλλέξουν από τή θάλασσα τής "Πορφυρούσας", όπως ονομάζονταν παλιά τά Κύθηρα, τά πολύτιμα κοχύλια από τά όποια παρασκευαζόταν ή πορφύρα⁶. Η πελοποννησιακή πόλη από τήν όποια καταγόταν ή Έλέσα κι από τήν όποια πέρασε στό Κύθηρα δέν προσδιορίζεται στό συναξάρι. "Αν ό συντάκτης δέν μεταφέρει τήν άτμόσφαιρα μιās πόλης μεταγενέστερης περιόδου, τότε από τίς ένδείξεις τής διήγησης άναδύεται ή εικόνα ένός πελοποννησιακού λιμανιού μέ έμπορική καί ναυ

⁴ Η άκολουθία τής τυπώθηκε γιά πρώτη φορά στήν Άθήνα τό 1874 (L. Petit, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, [Βρυξέλλες, 1926], σ. 73). Βλ. συγκεντρωμένη γιά τό θέμα βιβλιογραφία: Νέα Ιστορία Άθέρση Κυθηρέου, εισαγωγή καί έπιμέλεια Α. Πολίτη, (Άθήνα, 1983), σσ. λς - λς⁶ σημ. 26.

⁵ Γεωργίου Κεδρηνού, *Σύνοψις Ιστοριών*, έκδ. I. Bekker, τ. 1, (Βόννη, 1838), σσ. 550-551, Ζωσίμου, *Ιστορία Νέα*, έκδ. L. Mendelssohn, (Λιψία, 1887), σσ. 172-173. Γιά τούς σεισμούς αυτούς καί τή χρονολόγησή τους, ιδιαίτερα γιά τή χρονολόγηση του σεισμού από τόν Ζώσιμο πού είναι ύποπτη, βλ. Εϋ. Χρυσού, "Συμβολή στήν ιστορία τής Ήπειρου", *Ήπειρωτικά Χρονικά* 23 (1981), σσ. 85-87, καί Φλωρεντίας Ευαγγελάτου - Νοταρά, "... καί τά πολλά τής Πελοποννήσου ... σεισμού γεγόνασι παρανάλωμα", *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, τ. 2, (Άθήνα, 1987-1988), σσ. 429, 430-431. Παρά τήν έλλειψη στο-χείλων, στό Κύθηρα πρέπει νά σημειώνονταν κατά καιρούς ισχυρές σεισμικές δονήσεις (βλ. σχετικά I. Ε. Πετρόχειλου, *Τά Κύθηρα από τήν προϊστορική έποχή ώς τή ρωμαϊοκρατία*, Ιλωάιννα, 1984), σ.35 καί σημ. 4).

⁶ Βλ. G. L. Huxley, "Small Finds from Deposits," *Kythera. Excavations and Studies ...*, έκδ. J. N. Coldstream - G. L. Huxley, (Λουδίο, 1972), σ. 215· πρβλ. J. Herrin, "Byzantine Kythera," *Kythera*, ό.π., σ. 43.

τική κίνηση. Ὁ πατέρας τῆς Ἑλέσας ἦταν προφανῶς ἔμπορος, ἀφοῦ μαρτυρεῖται ὡς ταξιδευτὴς καὶ μάλιστα σέ τόπους μακρινούς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὅταν ἡ Ἑλέσα θέλησε νὰ ναυλώσει πλοῖο γιὰ τὴ μετάβασή της στό νησί, δέν συνάντησε καμιά δυσκολία κι ὅταν ὁ πατέρας της ὀργισμένος πῆγε νὰ σκοτώσει τὸν ναύτη, πού δέχθηκε νὰ ἐκτελέσει τὸ ταξίδι, ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε ὅτι ἂν δέν τὸ ἔπραττε ὁ ἴδιος κάποιος ἄλλος θὰ βρισκόταν διαθέσιμος, προκειμένου νὰ πάρει τὸ ναῦλο. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὑποδηλώνουν τὴν ἀκμάζουσα κατάσταση τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἀντιπαρατίθενται στὰ ἐρημωμένα Κύθηρα.

Ὡς πρὸς τὴν πράξη τῶρα τοῦ λιθοβολισμοῦ, αὐτὴ ἐντάσσεται στὴν εὐρύτερη ὁμάδα τῶν ποινῶν πού ἐπιβάλλονταν στὴν ἀρχαιότητα σέ ἄτομα πού ἐτίθεντο ἐκτός νόμου, λόγω προδοσίας, ἀποστασίας ἢ θρησκευτικοῦ παραπτώματος. Ὁ λιθασμὸς ὡς τιμωρία ἦταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στοὺς Ἑβραίους κι ἐφαρμοζόταν κυρίως στὶς περιπτώσεις βλασφημίας κατὰ τοῦ θεοῦ ἢ ἀποστασίας ἀπὸ τὴν ὀρθὴ πίστη στὸν θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ. Σύμφωνα μάλιστα μέ τὸ Δευτερονόμιο, ἡ ποινὴ ἐπιβαλλόταν καὶ στὶς γυναῖκες⁷.

Κι ἔρχομαι στὴ δεύτερη κατὰ σειρά πηγή, στὸν βίο τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Συγγραφέας του, ὅπως δηλώνεται στὸν τίτλο, εἶναι ἓνας Λέων, κάτοικος Κυθήρων, ὁ ὁποῖος διασκεύασε μία βιογραφία τοῦ ἀσκητῆ, γραμμένη ἀπὸ Μονεμβασιώτη πού εἶχε γνωρίσει προσωπικά τὸν Θεόδωρο ἢ εἶχε συγκεντρώσει ἀπὸ τρίτους σχετικὲς μέ τὸν ἅγιο πληροφορίες. Στὸν διασκευασμένο βίο ἔχει προστεθεῖ ἐγκωμιαστικὸς ἐπίλογος πού ἀναφέρεται στὰ θαύματα τοῦ ἁγίου, γεγονός πού δείχνει ὅτι τὸ νησί εἶχε καὶ πάλι ἐποικιστῆ⁸. Ἀπὸ γενικότερη ἱστορικὴ ἀποψη οἱ εἰδήσεις πού περιέχονται στὸν βίο σχετικὰ μέ τίς πόλεις τῆς Πελοποννήσου στὰ τέλη τοῦ 9^{ου} καὶ τίς ἀρχές τοῦ 10^{ου} αἰῶνα εἶναι ἀξιόλογες. Πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν Κορώνη, γενέτειρα τοῦ ἁγίου, λειτουργοῦσε σχολεῖο, ὅπου πῆγε ὁ Θεόδωρος, σύμφωνα μέ τὴ βυζαντινὴ συνήθεια, σέ ἡλικία πέντε ἐτῶν⁹. Ἐπίσης, ὅτι οἱ πόλεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀνήκαν στὶς ἀρχές τοῦ 10^{ου} αἰ. στὴ δικαιοδοσία ἑνὸς ἐπισκόπου, τοῦ Ἄργους, καὶ ὅτι ὁ τελευταῖος ἀσκοῦσε τὴν ἐξουσία του στό Ναῦπλιο μέ ἓναν πρωτοπαπᾶ. Ὁ πρωτοπαπᾶς αὐτὸς τοῦ Ἐναυπλίου πῆρε τὸν ἀνήλικο Θεόδωρο μετὰ τὸν θάνατο τῶν γονιῶν του στό Ναῦπλιο κι ἐκεῖ τὸν ἀνάθρεψε καὶ τὸν σπούδασε¹⁰. Γιὰ τὴ Μονεμβασία, τέλος, ὁ βίος μᾶς γνωρίζει ὅτι ἦταν σημαντικό λιμάνι κι ὅτι χρησίμευε ὡς βάση ἐπιχειρήσεων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου. Ἀναφέρει ἀκόμη τὴν ὑπαρξὴ ναῶν, τῆς Θεοτόκου τῆς Διακοῖας, τοῦ Προδρόμου, καθὼς καὶ τῆς Θεοτόκου στό χωριὸ Ταῖρα¹¹.

Ὁ διασκευαστὴς τοῦ βίου, ὁ Λέων, δέν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅπως δέν εἶναι γνωστὸς ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγραψε τὴ διασκευή. Χωρὶς, λέει ὁ ἴδιος, νὰ παραλείψει ἢ νὰ προσθέσει τίποτα στὴν ἀρχικὴ βιογραφία, τὴ διασκεύασε σέ κομψότερο ὕφος, προσθέτοντας στό τέλος ἐγκώμιο στὸν ἅγιο. Στὸν ἐγκωμιαστικὸ αὐτὸν ἐπίλογο σημειώνεται ὅτι τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου θεράπευε ἀπὸ ἀρρώστεις, προστάτευε τοὺς Κυθηρίους καὶ τοὺς ἔδινε δύναμη νὰ διώχνουν τοὺς ἐχθροὺς λιθοβολώντας τους. Ὅσο λοιπὸν τὰ θαύματα ὅσο καὶ οἱ ἐπιθέσεις μέ πέτρες συνέβαιναν ὅταν τὸ νησί ἦταν πιά κατοικημένο¹². Καθένα στοιχεῖο δέν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τοποθετήσουμε τὴ συγ-

⁷ Βλ. γενικὰ στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἱθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ.8, (Ἀθήνα, 1966), λ. *λιθοβολισμός*.

⁸ Βλ. *Οἰκονομίδη*, ὁ.π., σσ. 265-266.

⁹ Ὁ.π., σ. 268.

¹⁰ Ὁ.π., σσ. 268-270.

¹¹ Ὁ.π., σ. 271. Οἱ ναοὶ τῆς Θεοτόκου τῆς Διακοῖας καὶ τῆς Θεοτόκου στό χωριὸ Ταῖρα ἔχουν ταυτιστεῖ ἀπὸ τὴ Χάρη Α. Καλλιγᾶ, *Byzantine Monemvasia. The Sources*, (Μονεμβασία, 1990), σσ. 62-63.

¹² *Οἰκονομίδη*, ὁ.π., σσ. 265-266, 279.

γραφή τῆς διασκευῆς στά πρώτα χρόνια τοῦ ἐποικισμοῦ τοῦ νησιοῦ, δηλ. στά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν ἀνάκτηση τῆς Κρήτης ἀπό τόν Νικηφόρο Φωκά¹³. Δέν ἀποκλείεται ἔτσι ὁ διασκευαστής νά ταυτίζεται μέ τόν μόνον ὡς τώρα γνωστό Λέοντα τῶν κυθηραϊκῶν πηγῶν, τόν Κρητικό γέροντα Λέοντα Κασιμάτη, πού στίς ἀρχές τοῦ 14^{ου} αἰῶνα εἶχαν στείλει οἱ Βενιέρηδες ὡς ἐπικοκ στά Κύθηρα, χορηγώντας στήν οἰκογένειά του προνόμια¹⁴. Ἡ κατάσταση πού ἐπικρατοῦσε τότε στό νησί δέν ἦταν ξένη πρὸς αὐτήν πού περιγράφεται στό ἐγκώμιο. Οἱ λιγοστοί κάτοικοι τοῦ νησιοῦ ὑπέφεραν ὄχι μόνον ἀπό ἔλλειψη σιτηρῶν, ἀλλά κι ἀπό κουρσαρικές ἐπιδρομές. Οἱ ἴδιοι μάλιστα οἱ Βενιέρηδες εἶχαν ἐπιδιώξει νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν κτήση τους, προτείνοντας στή Βενετία νά τήν ἀγοράσει¹⁵. "Ὅσο γιά τίς μέ λίθους ἐπιθέσεις τῶν ντόπιων ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων, αὐτές ὡς εὔρημα πρωτόγονο δέν ἔχουν ἐδῶ παρά τόν χαρακτήρα τῆς ἄμυνας.

Ἡ τρίτη καί τελευταία πηγή εἶναι ἓνα βενετικό χρονικό πού περιέχει τήν ἱστορία τῶν Κυθῆρων ἀπό τήν ἐποχή τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ὡς τά τέλη περίπου τοῦ 16^{ου} αἰῶνα. Ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος εἶναι λόγιος, ζεῖ στά Κύθηρα καί ἀντλεῖ τήν πληροφόρησή του τόσο ἀπό τόν Θουκυδίδη ὅσο καί ἀπό τά βενετικά ἀρχεῖα τῆς Κρήτης καί τῶν Κυθῆρων¹⁶. Τά στοιχεῖα πού μνημονεύει ἐλέγχονται γενικῶς ἀκριβῆ, μέ ἐνδιαφέρουσες ὥστόσο ἐξαιρέσεις σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ἱστορία τοῦ νησιοῦ κατά τή βυζαντινὴ περίοδο. Στήν περιγραφή εἰδικότερα τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου οἱ κυνηγοί πού εἶχαν ἔλθει στά Κύθηρα καί εἶχαν βρεῖ καί θάψει τό ἄθικτο λείψανο δέν μαρτυροῦνται ὡς Μομεμβασιῶτες, ἀλλά ὡς ἄνθρωποι τῆς αὐλῆς τοῦ *Signor Despotia* τῆς Σπάρτης, ὁ ὁποῖος, πάντα σύμφωνα μέ τό χρονικό, ἦταν ἐκεῖνος πού εἶχε δώσει ἀργότερα ἐντολή νά κτιστεῖ ἐκκλησία στή μνήμη τοῦ ἀσκητῆ¹⁷. Ἡ Σπάρτη μέ ἄλλα λόγια ἀντικατέστησε τή Μομεμβασία. Ἡ ἴδια σύγχυση ἀνάμεσα στίς δύο πόλεις φαίνεται νά ἰσχύει καί στήν περίπτωση τοῦ χωρίου πού ἀναφέρεται στή μετάβαση τῶν Κυθηρίων στή Σπάρτη καί στόν λιθοβολισμό τοῦ τοπάρχου. Ἄλλωστε κι ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου διατηρεῖ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τήν πληροφορία πού δίνει, σημειώνοντας χαρακτηριστικά *per quanto si può credere*¹⁸. Στήν ὑπόθεση ὅτι οἱ Τσιριγῶτες πρέπει νά ἀπευθύνθηκαν στόν τοπικό ἄρχοντα τῆς Μομεμβασίας καί ὄχι σ' αὐτόν τῆς Σπάρτης ὁδηγεῖ ἡ μνεία, πάλι στό χρονικό, ὅτι μετά τόν θάνατο τοῦ τοπάρχου τῶν Κυθῆρων ὁ ἄρχοντας τῆς Σπάρτης ἔστειλε στό νησί ὡς διοικητὴ τόν Γεώργιο Παχὺ ἀπὸ τῆ Μομεμβασία¹⁹. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀποστολὴ ἐνός Μομεμβασιώτη διοικητῆ στά Κύθηρα δέν μπορεῖ νά ἦταν παρά ἔργο τῶν ἀρχῶν τῆς Μομεμβασίας καί ὄχι τῆς

¹³ "Ο.π., σ. 279.

¹⁴ *L'antique memorie ...*, ὁ.π., σ. 302. Τό προνόμιο *di essentione personale* χορηγήθηκε στόν Λέοντα Κασιμάτη καί τοῦς ἀπογόνους του τό 1316. Τό 1585, ὁ δόγης τῆς Βενετίας, Pasqual Cicogna, μετά ἀπό αἴτηση τοῦ Παύλου Κασιμάτη, ἀναγνώρισε τήν προνομιακὴ θέση τῆς οἰκογένειας, ὅπως τήν εἶχε ἐξἄλλου ἀναγνωρίσει καί ὁ Giacomo Foscarini, Γενικός Προνοητὴς Κρήτης. Τό δουκικὸ ἔγγραφο, συνημμένο σέ αἴτηση πρὸς τίς βενετικές ἀρχές τῶν Κυθῆρων τοῦ Τζώρτζη Κασιμάτη τοῦ ἔτους 1706, σώζεται καταχωρημένο στό κατάστιχο τοῦ Προνοητῆ Κυθῆρων Nicolò Boldù (*Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κυθῆρων*, κατάστιχο ἀρ. 9, φφ. 79 κέ.). Σύμφωνα μέ τήν αἴτηση, ὁ Τζώρτζης εἶχε ζητήσει νά συσταθεῖ ἀπὸ μέλη τῆς οἰκογένειάς του πού ἀνέρχονταν σέ 52 *una compagnia d'essenti privilegiati* (*Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κυθῆρων*, ὁ.π., φφ. 79-80).

¹⁵ Βλ. *I libri Commemorativi della Repubblica di Venezia*, Regesti, ἐκδ. R. Predelli, τ. 2, Βενετία 1878, σ. 29 ἀρ. 166, Fr. Thiriet, *Délibérations des Assemblées Vénitienes concernant la Romanie*, τ. 1, Παρίσι - Χάγη 1966 σ. 160 ἀρ. 334, τοῦ ἴδιου, "A propos de la Seigneurie des Venier sur Cerigo," *Studi Veneziani* 12 (1970), σσ. 203-204.

¹⁶ Βλ. *L'antique memorie ...*, ὁ.π., σσ. 299, 302, 307.

¹⁷ "Ο.π., σ. 300." Ἄς σημειωθεῖ ὅτι σύμφωνα μέ τό χρονικό ἡ μετάβαση τοῦ ἁγίου στά Κύθηρα χρονολογεῖται ἀντὶ στό διάστημα τῆς ἀρχῆς τοῦ Ρωμανοῦ Α' Λακαπηνοῦ στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκά (πρβλ. Οἰκονομίδη, ὁ.π., σσ. 277-278).

¹⁸ *L'antique memorie ...*, ὁ.π., σ. 301.

¹⁹ "Ο.π.

Σπάρτης. Ἀπό τή Μομεμβασία ἐξάλλου προερχόταν καί ὁ διάδοχος του, ὁ Εὐδαιμονογιάννης, ὁ ὁποῖος μέ βάση τό βενετικό κείμενο ἐμφανίζεται ἔσφαλμένα νά ἔχει κι αὐτός σχέση μέ τή Σπάρτη, ἀφοῦ τό νησί τοῦ εἶχε παραχωρηθεῖ *per gratia particolare o per meriti suoi ... dal predetto Signore*²⁰.

Ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στή Μομεμβασία καί τή Σπάρτη δέν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαία. Ἐχομε νά κάνομε μέ μιὰ παράδοση πού ἐπιβιώνει στά Κύθηρα ἐπί αἰῶνες, ἡ ὁποία παραπέμπει σέ ἓνα μακρινό παρελθόν, ὅταν τό νησί ἀπό μέσα τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνα γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἀνήκε στό Κοινό τῆς Σπάρτης. Οἱ Κυθῆριοι ὡς περιοικοὶ Λακεδαιμόνιοι, ἦταν πολῖτες τοῦ κράτους τῶν Λακεδαιμονίων. Ἀνάμεσα στά διοικητικά μέτρα πού εἶχαν λάβει τότε οἱ Σπαρτιάτες ἦταν ἡ ἐγκατάσταση μόνιμης φρουρᾶς ὀπλιτῶν στό νησί καί ἡ καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ κυθηροδίκη, ἐπιφορτισμένου προφανῶς μέ διοικητικές ἀρμοδιότητες, ὁ ὁποῖος ἀποστελόταν κάθε χρόνο ἀπό τή Σπάρτη στά Κύθηρα²¹. Τό βενετικό χρονικό φαίνεται πῶς ἀπηχεῖ τά ἱστορικά αὐτά στοιχεῖα. Ἡ ἀνάμνηση τῆς σπαρτιατικῆς κυριαρχίας διασώζεται στήν ντόπια παράδοση, ἀποτελεῖ σταθερό σημεῖο ἱστορικῆς ἀναφορᾶς τοῦ παρελθόντος καί λειτουργεῖ, γιά νά ἐρμηνεύσει μιὰ ἄστατη καί ἀβέβαιη μεταγενέστερη πραγματικότητα. Ἔτσι, ὁ Γεώργιος Παχὺς πού ἔρχεται ἀπό τή Μομεμβασία γιά νά διοικήσει τό νησί τόν 12^ο αἰῶνα συγγέεται μέ τόν κυθηροδίκη τῆς ἀρχαιότητος καί συνδέεται κατά συνέπεια μέ τή Σπάρτη.

Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτή εἶναι σωστή, τότε ἀποκλείεται νά ἀπευθύνθηκαν οἱ Κυθῆριοι στίς ἀρχές τῆς Σπάρτης γιά νά βροῦν τό δίκιο τους. Ἀντίθετα, ἡ Μομεμβασία ἦταν πῶς κοντινὴ καί τά ἐμπορικά τῆς πλοῖα πού διέσχισαν τόν 12^ο αἰῶνα τά πελοποννησιακά παράλια σίγουρα θά ἔφταναν ὡς τίς κυθηραϊκές ἀκτές²². Εὐκόλα, ἐπομένως, οἱ Κυθῆριοι μπορούσαν νά τήν προσεγγίσουν. Τό περιστατικό τῆς συνάντησής τους μέ τόν Σπαρτιάτη ἄρχοντα πού περιγράφεται στό βενετικό χρονικό ἐμπεριέχει ἀσφαλῶς φανταστικά στοιχεῖα πού μπολιάστηκαν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου στόν ἀρχικό ἱστορικό πυρήνα. Βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι οἱ Μομεμβασιῶτες δέν μπορούσαν, ἐπίσημα τουλάχιστον, νά ἐπέμβουν στήν κατάσταση πού εἶχε διαμορφωθεῖ στό νησί κι ὅτι ἡ μόνη λύση πού ἀπέμενε στους κατοίκους ἦταν ἡ αὐτοδικία. Ἡ θανατικὴ ἐκτέλεση μέ λιθοβολισμό ὡς ἔκφραση λαϊκῆς ὀργῆς καί ὁμαδικῆς ἀντεκδίκησης εἶναι πανάρχαιη συνήθεια. Ἡ κοινότητα διατηρεῖται ἀλληλέγγυη καί ἀποτρέπεται ἔτσι ἡ ἐπίπτωση τῆς ἐκδίκησης τῶν θεῶν σέ μεμονωμένο ἄτομο²³.

Ἀπό τήν ἐξέταση τῶν κειμένων διαπιστώνεται ὅτι καί οἱ τρεῖς πηγές δέν εἶναι σύγχρονες τῶν γεγονότων πού περιγράφουν. Ἡ ἀξιοπιστία ὡστόσο τῶν στοιχείων πού προσφέρουν γιά τίς περιόδους ἐρήμωσης τοῦ νησιοῦ ἢ γιά τίς σχέσεις του μέ τίς πελοποννησιακές πόλεις βεβαιώνεται ἀπό τή συσχέτιση μέ τήν παρουσία ἢ ἀπουσία ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων καί ἀπό τή διασταύρωση μαρτυριῶν πού ἀφοροῦν τόν εὐρύτερο πελοποννησιακό χώρο. Ἐρωτήματα προκαλοῦνται ἀπό τή μνεία καί στίς τρεῖς πηγές τοῦ λιθοβολισμοῦ. Στήν περίπτωση τῆς Ἀγίας Ἐλέσας τά πράγματα φαίνονται ἀπλά. Ἡ ἐκδήλωση τῆς ματίας τοῦ πατέρα τῆς μέ λιθοβολισμό ἐκλαμβάνεται ὡς ποινὴ ἐναντίον αὐτοῦ πού διαπράττει θρησκευτικό παράπτωμα. Ἀπλὴ θεωρεῖται ἀκόμη καί ἡ

²⁰ Ὁ.π.

²¹ Πετρόχειλου, ὁ.π., σσ. 116-117.

²² Βλ. Χρῦσας Α. Ματζέζου, "Le famiglie degli Eudaimonoiannis e Venier a Cefrigo dal XII al XIV secolo. Problemi di cronologia e prosopografia," *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982), σ. 207 (=Βενετικὴ παρουσία στά Κύθηρα. Ἀρχαιακῆς, μαρτυρίες, ἄρ. Η [Ἀθήνα, 1991]).

²³ Βλ. *Paulys realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, bd III, Λ, 2, (Μόναχο, 1972), λ. *Steinigung*.

περίπτωση της αντιμετώπισης των επιδρομών με λίθους. Οί κάτοικοι είναι λίγοι και άοπλοι. Ποιό όπλο, λοιπόν, θά ήταν προτιμότερο για την αντιμετώπιση των έχθρων από τις πέτρες, όταν μάλιστα ο τόπος είναι γνωστός ως *λιμώδης τε και πετρώδης και διψώδης*²⁴; Δυσερμήνευτη, αντίθετα, παραμένει η περίπτωση της θανάτωσης με λιθοβολισμό του τοπάρχη στά τέλη του 12^{ου} αιώνα. Γιατί, αν δέν πρόκειται και έδω για χρήση λίθων λόγω έλλείψεως άλλου όπλου, τότε οί ρίζες του φαινομένου πρέπει νά αναζητηθούν άλλου. "As σημειωθεί ότι η ποιή του λιθοβολισμού ως ιουδαϊκό έθιμο δέν συνηθίζεται στά βυζαντινά χρόνια και ότι παλαιότερα η έπιβολή της τιμωρίας είχε άποτροπαϊκό χαρακτήρα. Είναι χαρακτηριστικό τό παράδειγμα των κατοίκων των Καρρών της Μεσοποταμίας πού λιθοβόλησαν τόν άγγελιοφόρο πού τούς έφερε τά νέα του θανάτου του 'Ιουλιανού, σκεπάζοντας τό πτώμα του μέ σωρό λίθων²⁵. Νά παραπέμπει άραγε η τοπική αυτή παράδοση στο έπεισόδιο της τιμωρίας του βασιλιά των 'Αρκάδων, 'Αριστοκράτη, πού τόν είχαν σκοτώσει οί συμπατριώτες του μέ λιθοβολισμό, γιατί είχε προδώσει στους Σπαρτιάτες τό σχέδιο έπίθεσης εναντίον της Σπάρτης²⁶ ή νά υποκρύπτει κάποιο μυθολογικό φλοιό σχετικό μέ τή λατρεία της πολεμικής 'Αφροδίτης πού τό άγαλά της τόσο στά Κύθηρα όσο και στη Σπάρτη τήν παρίστανε ένοπλη²⁷; Δέν είναι χωρίς σημασία τό γεγονός ότι ο άπόηχος της άρχαίας λατρείας, παρά τήν ταραγμένη ιστορική διαδρομή του νησιού, διατηρείται ζωντανός στά χρόνια της κυριαρχίας των Βενετών, οί όποιοι φροντίζουν νά συμπλέκουν τό όνομα των Βενιέρηδων (*Venier, Vener*) μέ τό όνομα της 'Αφροδίτης (*Venere*)²⁸. Πολύ άργότερα, στά νεώτερα πιά χρόνια, τόν άπόηχο αυτόν θά τόν βρούμε στις φανταστικές έπινοήσεις των ξένων περιηγητών πού αναζητούν στά άρχαιολογικά κατάλοιπα του νησιού τά έρείπια του άνακτόρου του Μενελάου²⁹.

"Όπως κι αν έχουν τά πράγματα, στις τρεις αυτές πηγές πού η άνάγνωσή τους πρέπει νά άποκαθαρεί από τά στρώματα των στοιχείων, τά όποια δέν ανήκουν στην έποχή πού περιγράφουν, όφείλομε τις λιγοστές μας γνώσεις για τις τύχες του νησιού της 'Αφροδίτης πού άκολούθησε στη μεσαιωνική περίοδο τήν τροχιά της πελοποννησιακής ιστορίας. Στά μετέπειτα χρόνια, όταν μέ τήν περιπέτεια της τέταρτης σταυροφορίας έγκαθιδρύεται στο Αίγαίο η βενετική κυριαρχία, η ιστορία της νησιωτικής κοινότητας συμπορεύεται μέ αυτήν της γειτονικής Κρήτης και τά κυθηραϊκά δρώμενα άπομακρύνονται σταδιακά από τή σφαίρα έπιρροής της Πελοποννήσου. 'Αλλά για τή φάση αυτή της κυθηραϊκής ιστορίας οί γνώσεις μας πολλαπλασιάζονται χάρη στον πλοΐτο των βενετικών άρχείων, άποτέλεσμα του γραφειοκρατικού πάθους των Βενετών.

²⁴ Βλ. Χρύσας Α. Μαλτέζου, "Άγνωστοι είδήσεις (1539-1540) περί Μητροφάνους Μονεμβασίας εκ του άρχείου του δούκα της Κρήτης", *Θησαυρίσματα* 5 (1968), σ. 43.

²⁵ Ζώσιμος, ό.π., σ. 156. πρβλ. R. Hürzel, *Die Strafe der Steinigung*, (Darmstadt, 1967), σ. 233.

²⁶ Πανσανίου *Ελλάδος περιήγησις, Μεσσηνιακά και 'Ηλιακά*, είς., μετάφρ., σημ. Ν. Δ. Παπαχατζή, Έκδοτική ('Αθηνών, 1979), σσ. 76-77, 449.

²⁷ Βλ. Πετρόχειλου, ό. π., σ. 52, J. Richepin, *Έλληνική μυθολογία*, έπιμ. έλλ. μετάφρασης Σπ. Μαρινάτου, τ.1, 'Αθήνα, β' έκδ., χ.χ., σ.μ 304.

²⁸ Βλ. Thiriet, "A propos de la Seigneurie des Venier", ό.π., σ. 201.

²⁹ Πετρόχειλου, ό.π., σ. 23 κέ.